



UDK: 005.334:[323:94(497.6)

UTICAJ DRUŠTVENO-POLITIČKIH KRIZA NA OTPORNOST KRITIČNIH SUBJEKATA - STUDIJA SLUČAJA “BOSNA I HERCEGOVINA”

Pregledni naučni rad

Primljeno/Received: 18. 10. 2023.

Prihvaćeno/Accepted: 4. 7. 2024.

Edin GARAPLIJA

Sažetak

Bosna i Hercegovina je zemlja bogata prirodnim bogatstvima i geostrateški pozicionirana u srcu Balkana (heartland), koja je kroz svoju burnu i inspirativnu historiju bila željeni cilj različitih osvajačkih imperija, od starih Rimljana, preko Osmanlija, Austrougara, Nijemaca pa sve do najbližih komšija. Na tom svom putu izgradnje hiljadugodišnje državnosti, pogađale su je različite društveno-političke krize koje su ostavile traga i po pravilu usporavale njen ekonomski rast i samoodrživost kako društveno-političkog sistema, tako i opšteg stanja sigurnosti njenih kritičnih subjekata i infrastruktura. U svojim različitim stadijima državnosti i državotvornosti, Bosna i Hercegovina se suočavala i sa različitim vrstama ugroza, od pasivnog do aktivnog otpora, od čestih buna pa sve do otvorenih ratova i suprotstavljanja osvajačima i uzurpatorima svojeg teritorija i svojih bogatstava. Sagledavajući svoju historiju, učimo od naših predaka, pripremajući se na bazi njihovog iskustva za moderne izazove današnjice. Naučnicima, istraživačima i praktičarima je od velikog značaja primjena analitičko – sintetičkih i opšte – društvenih metode prikupljanja podataka, kako bi se pravilno postavili prema definisanju problema i ciljeva istraživanja, te određenu metodologije kojom će doći do efikasnih i primjenjivih rješenja zadovoljavajući društvene i naučne ciljeve. Analizirajući problematiku određenja i ustroja oblasti zaštite kritičnih subjekata i infrastruktura, ne možemo a da ne primjetimo jedan od najvećih ugroza vitalnih žila kućavica unutar bosanskohercegovačkog društva, a to je njegovo složeno društveno-političko uređenje i uticaj koje kao takvo generiše na sve segmente održivosti i sigurnosti. Ovim radom se daje doprinos razvoju i jačanju preventivne sigurnosne svijesti svih onih koji će se u budućnosti baviti jačanjem kapaciteta zaštite kritičnih subjekata u Bosni i Hercegovini.

Ključne riječi

društveno-političke krize, kritični subjekti, prevencija

UVOD

Proučavajući istorija ljudske civilizacije uočavamo brojne primjere uticaja društveno-političkih kriza na sveobuhvatnu sigurnost zajednice, od njenog prvotnog primitivnog plemenskog organizovanja pa sve do savremenog modernog društva. Bilo da se radi o nacionalnoj, javnoj ili privatnoj sigurnosti, društveno-političke krize svojim nastankom, uticajima i posljedicama uzrokuju privremena ili trajna oštećenja kritičnih subjekata koje uspostavljaju, organizuju, eksploatišu i održavaju kritične infrastrukture. Pa tako, Kešetović i dr. (2013.) navode „da su krize jedne od konstanti ljudske istorije. Njihova imena i datumi obilježavaju ere, a pod njihovim utjecajem izmijenila su se društva i kulture. Danas, na početku XXI stoljeća, ljudsko znanje se multiplikuje veoma brzo, a čovjekova moć nad prirodom izgleda bezgranična. Međutim, moderni čovjek ipak danas živi, kako veli Urlih Bek, u „društvu rizika“, opsesivno zabrinut za svoju bezbjednost i veoma osjetljiv na najmanji znak njezina ugrožavanja.“ Analizirajući hiljadugodišnju bogatu historiju bosansko-hercegovačkog društva u svjetlu uticaja društveno političkih kriza na otpornost kritičnih subjekata, ne možemo da ne uvažimo latinsku izreku „Historia magistra vitae est“ (historija je učiteljica života). Pa tako prema Ashbyu (1936) učimo iz bogate rimske historije o postojanju tri istaknuta infrastrukturna „objekta“ starog Rima priznata od historičara i arheologa, a to su: putna mreža, poljoprivreda sa prodavnicama prehrambene robe i akvadukti. Ukoliko se analiziraju sva historijska dešavanja, mogu se sintetisati određeni zaključci u vezi sa Rimskim akvaduktima. Prvi i najduži akvadukt bio je sagrađen u vrijeme kada su bezbjednosni rizici bili lakše uočljivi. Akvadukti koji su izgrađivani u narednom periodu pokazivali su da se Rimljani nisu plašili invazije neprijatelja. U različitim fazama bosansko-hercegovačke državotvorne evolucije, od bosanskih Banova, preko Osmanskog i Austrougarskog Carstva, Kraljevine SHS, preko zajedničke državnosti u okviru socijalističke Jugoslavije, sve do svoje konačne samostalnosti i nezavisnosti, slaba i ranjiva društveno-politička strukture bosanskog društva prouzrokovala je različite krize u kojima je stradavalo stanovništvo ali i društvena i privatna dobra i infrastruktura. U ovim svojim različitim stadijima državnosti, Bosna i Hercegovina se suočavala i sa različitim vrstama ugroza. Prolazeći kroz svojih šest historijskih perioda, od rimskih kolonizatora pa do svoje savremene nezavisnosti potvrđene priznanjem i rezolucijama Ujedinjenih Naroda 1992. godine, Bosna i Hercegovina je prolazila kroz različite oblike društveno-političkih kriza. Ove periode su pratile različite reakcije narodnog organizovanja i odgovora na krize, koje su ponekad imale odlike pasivnog, a u kasnijim fazama i sve češće aktivnog otpora, od pojedinačnih narodnih buna pa sve do organizovanog otpora i suprotstavljanja osvajačima i uzurpatorima svojeg teritorija i svojih bogatstava.

CILJEVI I METODOLOGIJA RADA

Ovim radom propitujemo bosanskohercegovačke odnose historijskih usuda kroz različite društveno političke faze njenog stasavanja i odraze na njene kritične subjekte, od srednjovjekovne do današnje Bosne i Hercegovine, u pogledu. Također, uočavamo pozitivne i negativne procese i efekte, koje ovakve krize mogu da ostvare na nacionalni i ekonomski sistem jedne države. U radu se, prije svega, fokusiramo na analizi šest perioda razvoja društveno-političkih prilika i procesa u Bosni i Hercegovini, kako bi smo se dotakli nenaučениh lekcija iz prošlosti koje nam generišu i većinu današnjih izazova u pogledu efikasnijeg razvoja integrisanog upravljanja rizicima. Na bazi naučnoistraživačkih saznanja vršimo procjenu stanja razvijenosti opće svijesti i sistema prevencije, te utvrđujemo strukturalne, organizacione, normativne i praktične mjere otpornosti kritičnih subjekata. Prije svega, rad ukazuje na značaj otpornosti kritičnih subjekata u sistemu cjelokupne nacionalne sigurnosti i svih njenih segmenata, a mogao bi poslužiti i u svrhu aplikativne primjene u edukaciji pojedinih subjekata i sistema kritične infrastrukture u našoj zemlji, kroz prizmu primjene međunarodnih standarda koji regulišu ovu oblast. Radom

se ukazuje na potrebu izgradnje zakonodavnog sistema zaštite kritičnih subjekata baziranog na međunarodnim normama, naučenim lekcijama i dobrim praksama, te se daju i konkretni prijedlozi za unapređenje. Također, dodatnu vrijednost rada vidimo u predstavljanju i zagovaranju digitalnog modela za integrisano upravljanje rizicima na KI, kao jedno od mogućih rješenja za unapređenje otpornosti kritičnih subjekata. Društveni cilj istraživanja ogleda se u jačanju opće preventivne svijesti u kriznom menadžmentu na sistemima kritičnih subjekata u skladu sa međunarodnom direktivom EU 2022/2557. Zaštita kritičnih subjekata je cirkularni investicioni ciklus koji zahtjeva razvoj njene ključne infrastrukture i otpornosti na krize, ali i cjelokupne ekonomije društva zasnovane na održivosti, znanju, međunarodnom iskustvu i naučenim lekcijama. Ona je kao takva konstantan sastavni segment korporativne i nacionalne sigurnosti jednog društva. Kontinuirana identifikacija, analiza i vrednovanje podataka, te zaštita transparentnosti informacija predviđenih za krizni menadžment na sistemima KI, vraćaju povjerenje u sistemski preventivni pristup rješavanja problema prije njihovog nastanka. Naučni cilj istraživanja predstavlja deskripciju i analizu svih elemenata koji utiču na proces uspostave i implementacije integrisanog sistema za povećanje otpornosti kritičnih subjekata u Bosni i Hercegovini, izvodeći zaključke iz historijskih društveno-političkih kriza koji mogu biti smjernice novijim pristupima određenju i povećanju otpornosti bosanskohercegovačkih kritičnih subjekata. U izradi rada su korištene metode koje, prije svega, omogućavaju spoznaju jasnih i sigurnih elemenata u izgradnji tačne sadržine i forme traženog subjekta. Naime, u uvodnim razmatranjima historijskih činjenica odrastanja bosanskohercegovačkih društveno-političkih prilika i društva korištene su analitičko – sintetičke i opšte – društvene metode, odnosno: osnovne, analitičke, sintetičke, komparativne, induktivne, deduktivne, te opšte naučne i metode prikupljanja podataka. Svaka od navedenih metoda je korištena u skladu sa sadržajem predmeta analize, a u sintezi tematskog uspoređivanja primijenjena je i njihova sinergija odnosno kombinovanje. Oslanjajući se na empiriju i deskripciju uz pragmatičnu analizu i krajnje racionalno zaključivanje, primijenjena metodologija nas dovodi do objektivnih rezultata.

OGRANIČENO ISTRAŽIVANJE HISTORIJSKIH PROCESA ODRASTANJA BOSANSKE DRŽAVNOSTI

Različita društveno-politička uređenja, od centralne čvrste uprave bosanskih banova, pa decentraliziranih osmanskih Vilajeta i uprava bosanskih begova, zatim sa labavom državnom upravom i protektoratom u Austrougarskoj monarhiji, pa do gubitka državnog uređenja u kraljevini SHS, sve do povratka republičke državnosti u okviru SFRJ i konačne nezavisnosti 1992. koja je potvrđena Mirovnim Dejtonskim sporazumom 1995. Ovakva društveno-politička uređenja od banovine do nezavisnosti su kreirala raznolike pojave ugroza kritičnih infrastrukture i subjekata koji su ih koristili.

Prvi period bosanskohercegovačke opstojnosti obilježila je srednjovjekovna centralizirana vlast Bosanskih banova, koji su se suočavali sa izazovima na vanjskom i unutrašnjem društveno političkom planu koji su obilježavali kontinuirani napadi na teritoriju srednjovjekovne Bosne, kako od zapadno rimskih legija koje su na svojim krstaškim pohodima preko bosanske teritorije prolazile prema istoku, tako i od istočnih plemena i naroda koji su svako malo nastojali iskoristiti slabosti bosanskih banova i uzurpirati bosanski teritorij. Kulin Ban koji je vladao Bosnom od 1180. do 1204. godine, smatra se za jednog od najznačajnijih vladara u bosanskoj srednjovjekovnoj povijesti. Poznat je po svojoj povelji Dubrovačkoj republici, u kojoj je dubrovačkim trgovcima i građanima garantovao nesmetan prolaz i zaštitu preko Bosanske teritorije. Za vrijeme njegove vladavine Bosna doživljava svoj trgovinski razvoj sa kojim se pojavljuju i povremeni napadi odmetnika na trgovačke karavane, pa je iz tih razloga Ban bio primoran dao garanci-

je dubrovčanima. Prema Malkolmu Noelu (1996), „ostao je upamćen u narodu kao pravedan vladar, pa je tako nastala i izreka „Od Kulina bana i dobrih dana“. Dakle, u ovom periodu je evidentna pojava ugroza putne infrastrukture na teritoriji srednjovjekovne Bosne, te potrebe za izdavanjem autoritativnih garancija bez razvijenih sistema zaštite.

Drugi period bosanske državnosti obilježava dolazak Osmanlijskog carstva na ove prostore, koje je preko svojih namjesnika (Valija) i bosanske vlastele (Begova), decentralizirano vladalo narednih 500 godina. Dijeleći bosanski teritoriju na teritorijalne jedinice sandžake i krajine, Osmanlije su lakše kontrolisale narodne mase čije je nezadovoljstvo raslo kako se osmanlijska uprava smjenjivala desetljećima i stoljećima bosanske istorije. Ovaj period obilježavaju opsade bosanskih srednjovjekovnih gradova (Bobovac, Travnik, Jajce, itd.) te prekid logističkih lanaca i uklanjanje neposlušnih bosanskih prvaka. Ovakav način vladanja osmanlija, izazivao je česti bunt naroda i akcije prepada na cestovnu infrastrukturu i trgovačke karavane (hajdučija). Nobelovac Ivo Andrić (1945) u svom djelu „Travnička hronika“ ističe bogatu etnološku i kulturno-povijesnu građu, kako o povijesnim događajima, tako i o osobama koje se spominju u samom djelu, svjedočeci o sudaru četiri svijeta, različita po vjeri, kulturi, povijesti i običajima. Njihov se suživot mijenjao ovisno o političkim i društveno-povijesnim okolnostima. Godine 1831. diže se veliki ustanak na čelu s Husein-kapetanom Gradaševićem za autonomiju Bosne. Te iste godine bosanska vojska, sa Husein-kapetanom Gradaševićem na čelu, osvaja Travnik i zarobljava vezira, te ga javno ponižava, tjerajući ga da skine novu "reformsku" odjeću i obuče tradicionalnu nošnju. Zatim bosanska vojska sa preko 25.000 vojnika nanosi značajan poraz Velikom veziru na Kosovu, a 12. septembra 1831. godine u Sarajevu i zvanično proglašava autonomiju Bosne. To je praktično značilo punu nezavisnost Bosne iako je diplomatski poručeno sultanu da će se on i dalje biti smatran vrhovnim vladarom Bosne. Sultan potom uz pomoć hercegovačkih prvaka šalje veliki vojni kontingent od preko 30.000 vojnika na Sarajevo, pa bosanska vojska doživljava veliki poraz u maju 1832. godine. Husein-kapetan Gradašević se povlači u Austriju. Pokret za autonomiju odnosno punu nezavisnost Bosne, biva ugušen tek 1850. godine. Osmanlijski period okupacije Bosne obilježava decentralizirana vladavina osmanlijskih namjesnika, koja daje različite pristupe zaštiti prije svega putne infrastrukture, od „askerske“ (vojne) zaštite, do najma određene teritorije pod upravom domaće vlastele (begovi), za lojalnost Osmanskoj imperiji.

Treći period bosanskog kontinuiteta i subjektiviteta, karakteriše slabljenje i raspad osmanlijskog carstva krajem 19-stoljeća. U tom periodu bosanska teritorija dolazi pod udar Austrougarske monarhije koja će aneksirati (pripojiti) Bosnu i njom suvereno vladati sve do Prvog svjetskog rata. Ovaj novoosnovani austrougarski kondominijum je nastao vojnom okupacijom teritorija Osmanlijskog carstva 1878. na osnovu dogovora velikih sila na Berlinskom kongresu iste godine, a zatim kolonija uspostavljena aneksijom koja je izazvala dalekosežnu krizu. U drugoj polovini 1910-ih, nacionalizam je bio integralni faktor bosanske politike, pri čemu su nacionalne političke stranke odgovarale trima grupama koje su dominirale izborima. U ovom periodu dolazi i do uzurpacije većine zemljišnih bosanskih posjeda što će izazvati opštu društvenu krizu i narodni neposluh. Ovakvo stanje bosanskog društva će iskoristiti ekstremna srpska organizacija „Crna ruka“ koja će preko svog ogranka „Mlada Bosna“ izvršiti atentat na Austrougarskog prestolonasljednika Franca Ferdinanda u Sarajevu, što je bio i zvanični povod za početak Prvog svjetskog rata. U ovom periodu se javlja prividna (lažna) samostalnost bosansko-hercegovačkih prvaka u odlučivanju i upravljanju društveno-političkim procesima, mada su suštinski tim procesima upravljali namjesnici austrougarske monarhije, što je rezultiralo čestim narodnim pobunama protiv aktuelne vlasti.

Četvrti period je obilježio početak Prvog svjetskog rata 1915, koji se završava 1918. godine, porazom i raspadom Austrougarske monarhije, te stvaranjem Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS), čime se privremeno prekida dotadašnja višestoljetna bosanska državnost. Kraljevstvo SHS bilo je parlamentarna monarhija pod srbijanskom dinastijom Karađorđevića (regent Aleksandar proglasio je ujedinjenje). Politički je bilo nestabilno zbog unutarnjih podjela oko rješavanja nacionalnoga pitanja i državnog uređenja. Izražena je bila srbijanska prevlast u državnim ustanovama, zasnovana na centralističkom uređenju i tumačenju ujedinjenja kao kontinuiteta srpske države. Prema Hrvatskoj enciklopediji u poglavlju „Jugoslavija“, ističe se „da je bila pobijana federalizacija (zahtijevana napose od hrvatskih stranaka) i politička afirmacija manjinskih naroda (Bošnjaka Muslimana, Makedonaca, Crnogoraca i dr.). Među vodećim centralističkim i monarhističkim strankama bile su srbijanska nacionalistička Narodna radikalna stranka (NRS) N. Pašića te unitaristička Jugoslavenska demokratska stranka (JDS) S. Pribićevića. Na izborima za ustavotvornu skupštinu, održanima 28. XI. 1920., te su stranke ostvarile relativnu većinu i osigurale donošenje prvoga (Vidovdanski) ustava 28. VI. 1921 (unatoč bojkotu većine nesrpskih stranaka). Ustavom je učvršćeno centralističko uređenje, osnaženo i administrativno-teritorijalnom podjelom na 33 oblasti (1922), kojom je prekinut kontinuitet državnosti pojedinih povijesnih pokrajina i zemalja.“ Ovakav društveno-politički preustroj i negiranje bosanske državnosti, uz masovno prinudno iseljavanje i otimanje privatnog vlasništva, dovest će do velikog nezadovoljstva Bošnjaka, koji su se pasivno suprotstavljali uzurpatorima. Kao jedna od najznačajnijih pobuna bila je pobuna Husinskih rudara 1920. godine u kojima je poginulo sedam, a ranjeno više desetaka rudara i seljaka. Dvadesetak godina nakon Husinske bune započinje i Drugi Svjetski rat, čime bosansko-hercegovačko društvo kao i čitav Balkan bivaju predmetom najstrašnijih ratnih razaranja i zločina nad nedužnim civilnim stanovništvom, a posebno nad pripadnicima bosanskohercegovačke i sandžačke bošnjačke zajednice.

U petom periodu koji je obilježio potvrdu i nastavak bosanske opstojnosti nakon završetka Drugog svjetskog rata, Bosni i Hercegovini se vraća nepravedno oduzeti status Republike, čime se nastavlja njen društveno-politički kontinuitet kao jedne od šest „ravnopravnih“ Jugoslovenskih federalnih jedinica. Međutim, iako je po ustavu Bosna i Hercegovina formalno bila ravnopravna zajednica različitih naroda i narodnosti, ona je u odnosu na druge Republike (Sloveniju, Hrvatsku i Srbiju), bila u podređenom položaju kada je u pitanju izgradnja društveno-političke svijesti i afirmacije, što će posljedično generisati nastavak nezadovoljstva kod sve tri etno-nacionalne zajednice, a posebno kod Bošnjačko-muslimanske zajednice koja se osjeća obespravljeno sve do izmjene Ustava 1974. godine, čime joj se vraća pravo na konstitutivnost jer bosanski Muslimani po prvi put dobijaju ravnopravni status naroda unutar jugoslavenske zajednice. Novi ustav dodatno proširuje zaštitu individualnih prava, uz ogradu da se te slobode ne smiju koristiti za rušenje društvenog sistema. Ova promjena je postala užareno političko pitanje koje je kulminiralo atentatom na jugoslavenskog premijera i istaknutog bosanskohercegovačkog političara Džemala Bijedića 1977. godine, koji se zalagao za ekonomsko i političko jačanje bosanskog društva, da bi s početkom 80-ih prerاسlo o obračun sa predstavnicima etno-nacionalnih zajednica što će na neki način biti i jedan od ključnih uzroka raspada Jugoslavije. Nakon smrti Josipa Broza Tita 1980., jačaju etno-nacionalni pokreti, koji uz sve jaču socio-ekonomsku krizu, ubrzano doprinose zaoštavanju društveno-političke situacije. Nakon prvih višestranačkih izbora održanih 1990. godine u Bosni i Hercegovini i Jugoslaviji, etno-nacionalisti se najprije ujedinjuju sa ciljem smjene socijalističkog sistema, nakon čega započinju međusobne sukobe i razilaženje političkih ciljeva, što rezultirali radikalizacijom društva. Svrstavanjem tadašnje Jugoslavenske Narodne

Armije na jednu stranu (isključivo srpsku), postiže se kritična masa za otpočinjanje ratnih sukoba koji su imali za cilj raspad Jugoslavije ali i etno-nacionalnu podjelu Bosne i Hercegovine. Započinju opsade bosanskih gradova i prekidi snabdijevanja energijom, vodom i hranom. Herojstvom branitelja, odbranjen je kontinuitet bosanske državnosti.

Poslednji period „post dejtonske“ Bosne i Hercegovine, koji je obilježio potpis mirovnog sporazuma u Dejtonu (Dayton, SAD) i završetak ratnih aktivnosti na prostoru zapadnog Balkana, odlikuje kontinuirana društveno-politička kriza. Složeno društveno-političko uređenje doprinosi slabljenju i decentralizaciji države na račun jačanja etno-nacionalnih entiteta, posebno manjeg BH entiteta Republika Srpska u kojem se još uvijek mogu uočiti tragovi aparthejda i segregacije jer se opstruira provedba Aneksa 7 Dejtonskog mirovnog sporazuma i povratak protjeranih izbjeglica na njihova ognjišta, te nepoštivanje etno-nacionalne zastupljenosti u institucijama ovog entiteta. Ovo kršenje provedbe dejtonskog mirovnog sporazuma direktno dovodi do nestabilnosti svih ostalih ključnih faza u izgradnji stabilnih društveno-političkih procesa i društva u cjelini, a posebno njegovih kritičnih subjekata. Ovakav, međunarodno tolerirani pristup, doveo je bosansko-hercegovačko društvo na poslednje mjesto u regionu kada su u pitanju primjene i provedbe osnovnih postulata demokratije i ljudskih prava i sloboda, što evidentno dokazuje da su društveno-političko uređenje i etno-nacionalni koncept vlasti u Bosni Hercegovini, ujedno i njena najranjivija infrastruktura i njeni najkritičniji subjekti. Zahvaljujući takvom nestabilnom uređenju i nedostatku političkog senzibiliteta i konsenzusa, ne postoji harmonizirani zakonodavni okvir za određivanje i zaštitu kritičnih subjekata i infrastruktura u Bosni i Hercegovini, što predstavlja ozbiljnu prijetnju i ugroze za dalje funkcionisanje državnog aparata i bosanskohercegovačkog društva.

IZAZOVI UREĐENJA SISTEMA ZAŠTITE KRITIČNIH SUBJEKATA U BOSNI I HERCEGOVINI

Kao što smo u uvodnim razmatranjima mogli zaključiti, Bosnu i Hercegovinu su potresale različite vrste društveno političkih kriza, koje su pratili i različiti fenomeni katastrofa i ugroza njenog subjektiviteta i ekonomske održivosti. Prema Garaplji (2018), „Nauka je kroz dosadašnje istraživačke faze prepoznala tri osnovne grupe ugroza, kada su u pitanju katastrofe.“

Prvi stup čine katastrofe od prirodnih nesreća, izazvanih globalnim zagrijavanjem i klimatskim promjenama, što je za posljedice imalo sve češću neselektivnu pogođenost geološkim i hidrometeorološkim ekstremnim i teško predvidljivim ugrozama. Bosanski gradovi i naselja su smješteni u seizmički aktivnim regijama pa su u posljednjih 100 godina zabilježeni česti zemljotresi preko 6 stepeni Merkalijeve, odnosno preko 4 stepena Rihterove skale, od kojih je najrazorniji bio onaj koji je pogodio Banja Luku (6 stepeni po Rihteru), prilikom kojeg je živote izgubilo 15 građana a 1175 povrijeđeno. Dotadašnji grad Banja luka je preko noći srušen sa zemljom pri čemu je u potpunosti uništena gradska infrastruktura. Globalne klimatske promjene su dovele i do sve češćih obilnih kiša, bujica i izlivanja rijeka. Urbani prostori često imaju problema s odvodnjom otpadnih voda i kišnice, što povećava rizik od bujičnih poplava. Kao referentni najvjerojatniji poplavni ugrozi, koji su pogodili Bosnu i Hercegovinu u poslednjih 100 godina, uzimaju se poplave u slivu rijeke Save 2014.godine, kada je bilo 23 poginulih, a ukupne direktne i indirektno štete su bile 15% BDP-a, pri čemu je najviše stradala saobraćajna infrastruktura sa preko 100 miliona Eura. Bosnu i Hercegovinu svake godine pogađaju i katastrofalni šumski požari koji pored ogromne štete po šumsku floru i faunu izazivaju i česte prekide elektroenergetske infrastrukture jer su zbog nemara i zapuštenosti ključne trase prenosnih električnih dalekovoda izlo-

žene šumskom rastinju, koje se u sušnim periodima lako zapali i ugrozi obližnju infrastrukturu. Pored toga što nestaju hiljade hektara šumskih bogatstava, šumski požari nanose svakogodišnje višemilionske štete po energetska infrastrukturu, te umjesto da proizvode dodatni kiseonik, prilikom sagorijevanja šumskih prostranstava, oslobađaju se i ekstremne količine CO₂.

Drugi stup čine andragoški ugrozi nastali nemarom i namjerom čovjeka u koje spadaju česte nesreće u sistemima kritičnih subjekata, što se odražava i čestim prekidima logističkih lanaca i opskrbe osnovnim energentima, strujom, gasom, vodom, lijekovima i sl. Pored ovakve vrste „nehotičnih“ i „nenamjernih“ prekida, izazvanih slabim predviđanjima potreba, zastarjelom infrastrukturom, nedostatkom procjena rizika i strateškog planiranja, te zaostalošću u primjeni inovativnih digitalnih tehnologija, bosanskohercegovačko društvo je kao i ostatak Svijeta izloženo i stalnim prijetnjama od namjernih ugroza svoje lokalne, nacionalne, regionalne i međunarodne infrastrukture. U Svijetu se svakodnevno pojačava trend terorističkih prijetnji koje se u novije vrijeme i sa rastom tehničko-tehnološkog napretka odražava prijetnjama po protok informacija ključnih za funkcionisanje kritičnih infrastruktura i kritičnih subjekata (cyber sigurnost).

Treći stup ugroza čine globalne prijetnje kao što su najnovija ratna dešavanja u Ukrajini i Palestini, te globalne pandemijska kriza izazvana virusom COVID-19. kada su u pitanju globalna ratna razaranja, ona se odražavaju na krhko i nestabilno društveno-političko uređenje Bosne i Hercegovine, stvarajući pogodno tlo za kontinuitet njenih unutrašnjih podjela. Tako da imamo situacije da pola države podržava Rusiju i Izrael u njihovim napadačkim i secesionističkim nastojanjima prepoznajući u tome i ostvarenje svojih ciljeva, dok druga polovina podržava suverenitet teritorija Ukrajine i Palestine, braneći na taj način i vlastiti suverenitet Bosne i Hercegovine uz jasnu ogradu od podmetnutih terorističkih akcija koje su prouzrokovale kasnije eskalacije sukoba. Pandemijska COVID-19 nam je pokazala da su kao i u ostatku Svijeta zdravstvena kritična infrastruktura i njeni kritični subjekti jedni od najranjivijih socio-društvenih sistema, te da trebaju znatna ulaganja u tehnologiju, standardizaciju i logističke lance opskrbe u skladu sa međunarodnim standardima i dobrim praksama.

Polazeći od međunarodnih definicija kritične infrastrukture i kritičnih subjekata, uočavamo i različitost pristupa koji se sve više okreće prema prevenciji i privatnoj sigurnosti. Ahić, J., (2009), ističe da se „značajni razvoj privatne sigurnosti desio već s formiranjem prvih država, polisa, gdje su se štitili putevi i druga strateški važna mjesta, te je lična zaštita vladara igrala značajnu ulogu u razvoju privatne sigurnosti.“ Kržalić, A., (2007) navodi da su „moćne privatne kompanije, koje su se prvi put pojavile u 17. stoljeću popločale put za englesku i holandsku kolonijalnu ekspanziju na području Indije i Jugoistočne Azije. To su bile prve privatne profesionalne vojske kakve danas poznajemo. Primjer takve sile je Istočno Indijska kompanija koja je imala oko 100.000 ljudi, što je značajno više od regularne armije.“ Njihov osnovni cilj je bila zauzimanje i kasnija zaštita kritičnih infrastruktura u novim kolonijama.

Prema dosadašnjoj uvaženoj definiciji, kritična infrastruktura predstavlja vitalne sisteme za neku zajednicu i njeno oštećenje ili gubitak vodi do gubitka isporuke neke usluge. U različitim zemljama postoje različiti pristupi razvrstavanju sektora kritične infrastrukture. Preciznija definicija ističe da kritične infrastrukture obuhvataju sisteme, mreže i objekte koji pružaju osnovne usluge društvu te predstavljaju okosnicu ekonomije, sigurnosti i zdravlja nacije, a sigurnost i dobrobit društva ovisna je o njihovoj sigurnosti i otpornosti. Za razliku od ove „tehničke“ definicije kritične infrastrukture, međunarodna praksa prepoznaje kritične subjekte kao pružatelje ključnih usluga

koje je imaju neizostavnu ulogu u održavanju vitalnih društvenih funkcija ili gospodarskih djelatnosti na unutarnjem tržištu. Direktivom EU 2022/2557 je zacrtan cilj za jačanje otpornosti kritičnih subjekata utvrđivanjem usklađenih minimalnih pravila te pružanje pomoći tim subjektima koherentnim i namjenskim mjerama potpore i nadzora. Primjenom ove direktive ukida se i ranija direktiva 2008/114 EZ. Mnogo je opravdanih i neopravdanih razloga zašto su kritični subjekti i njihove infrastrukture u BiH neotporni na katastrofe. U određivanju ovog problema i njegovom društvenom, političkom, sociološkom i naučnom proučavanju treba postupiti strateški prema prioritetima, pa prema iskustvu ovog autora, javni sektor, akademska zajednica, privatni kapital i civilno društvo bi se trebali baviti sljedećim prioritetnim grupama problema u uspostavi društva i kritičnih subjekata otpornih na katastrofe sagledavajući sljedeće:

Složenu društveno-političku organizaciju Bosne i Hercegovine koja obuhvata 143 općine (79 u 10 kantona entiteta Federacija BiH i 64 u drugom entitetu Republika Srpska, te Distrikt i grad Brčko. Šarolik i glomazan administrativni aparat koji višestruko prelazi međunarodne standarde i norme, te je kao takav potpuno neefikasan u jačanju kapaciteta prevencije, spremnosti i brzog odgovora na katastrofe. Nestabilan društveno-politički sistem koji sam od sebe generiše probleme i krize te prouzrokuje nedostatak pravne legislative usklađene sa dobrim praksama i međunarodnim standardima. Ovo su osnovni poticaji za odliv potentne radne snage zbog nedostatka liderske orkestracije četverostruke spirale izvrsnosti (akademska sektor, javna uprava, privatni kapital, civilno društvo). Odliv perspektivnih i potentnih kadrova je trend svih zapadno-balkanskih zemalja pa i BiH. Zbog rata u BiH 1990-ih gustoća naseljenosti se smanjila s 85,5 st./km² u 1991. na 69,0 st./km² u 2013. Pad od preko 30% zbog nezadovoljstva nestabilnim i neperspektivnim politikama. Mladi u stabilnim sredinama EU biraju teže i neperspektivne poslove za koje se nisu školovali u svojim matičnim zemljama na Zapadnom Balkanu i BiH. Zastarjelost privrednih, industrijskih i tehničko-tehnoloških sistema u Bosni i Hercegovini, koja ima parcijalno izgrađenu infrastrukturu (djelimičnu mrežu autoputeva, oko 50-55% izgrađenosti i zastarjelu elektroenergetsku infrastrukturu, većina proizvodnih kapitalnih objekata - termoelektrane i hidroelektrane, su izgrađeni prije 50 godina).

Trend urbanizacije na globalnom nivou, jer sve više omladine i privredno potentnih snaga živi u gradovima, formirajući mega-sitije. Brzi tehnološki rast dovodi do nekontroliranog širenja lokalnih zajednica u ranjive ekosustave i na područja s visokim rizikom od prirodnih i drugih katastrofa. Neadekvatno prostorno planiranje i nedostatak strateških smjernica za urbanu gradnju i tehnološko-industrijsko širenje. Nepredvidiva ili teško predvidiva klima koja uslijed globalnog zagrijavanja uzrokuje klimatske promjene. Položaj lokalnih zajednica u blizini obala rijeka, šumskih područja ili u seizmički aktivnim regijama, povećava izloženost prirodnim katastrofama – poplave, požari, zemljotresi, klizišta itd. Razvoj ovako nefunkcionalnog društva sa ovakvim strateškim problemima, dovodi do njegovog svojevrsno ubrzanog urušavanja i neotpornosti na krize i katastrofe, bilo da se radi o prirodnim nesrećama, antropogenim uzrocima ili globalnim izazovima. Takav trend možemo najbolje sagledati kroz korelaciju društveno-političkih rizika i otpornosti kritičnih subjekata.

Ako sagledamo osnovne informacije šta to imamo danas u fazama razvoja društva i njegovih kritičnih subjekata kao neurona održivog razvoja, onda možemo primjetiti sljedeće trendove. Kada je u pitanju društveno-političko uređenje onda primjećujemo da imamo politikanstvo i borbu za lične interese na svim nivoima vlasti, umjesto razvijanja državotvorne svijesti i konstruktivnog dijaloga baziranog na kompromisu pri izgradnji društva otpornog na katastrofe. Jav-

na uprava neuređenog društveno-političkog sistema je puna stranačkog nepotizma i „biranja podobnih na uštrb sposobnih“, što je očita zabluda, jer jednom uređenom društvu otpornom na katastrofe trebaju i sposobni i podobni, koji će imati izgrađenu javnu svijest ali i sistem prevencije spremnosti odgovora na katastrofe. Neuređene društveno-političke odnose najčešće prati i neuređena legislativa, čime se „suptilno“ izbjegava harmonizacija sa standardima EU i ispunjavanje međunarodnih obaveza preuzimanja pravnih stečevina razvijenih i naprednih društava. U neuređenom društvu, javna su preduzeća u 100% vlasništvu „države“, odnosno političkih subjekata koji njima upravljaju po metodi postizborne raspodjele plijena. Nedostatak regulative, volje i primjera Javno-privatnog partnerstva (Public Private Partnership – PPP), usporava tehnološku modernizaciju i efikasnost procesa u sistemima kritičnih subjekata. Takvi javni kritični subjekti imaju zastarjelu tehnologiju, proceduralno neuređen sistem i najčešće kadrove koji nisu dorasli za efikasno održavanje. Nedostatak digitalizacije procesa otvara brojne probleme od kojih treba posebno istaći netransparentnost, probijanje rokova, izostanak kvalitete i povećanje rizika u svim fazama procesa kritičnih subjekata.

ZAKLJUČCI I PREPORUKE ZA UNAPRIJEĐENJE

Analizom studije slučaja u Bosni i Hercegovini možemo zaključiti da društveno političke krize uzročno-posljedično kreiraju definiciju algoritma uticaja na kritične subjekte. Postojeće situaciono okruženje na kritičnim infrastrukturama i kritičnim subjektima su direktno proporcionalno vezani za neuređeno i neefikasno društveno-političko uređenje.

Današnje bosanskohercegovačku društveno-političku scenu odlikuje složeni hibridni model političke uprave, sastavljen od različitih struktura i nekada nepomirljivih ideologija desno orijentisanih etno-nacionalista kojima modernizacija procesa i evropeizacija nisu u interesu jer sa sobom donose transparentnost i vladavinu prava, te suštinski i prividno lijevo orijentiranih i bliže centru naklonjenih političkih stranaka, koje također odlikuju stranačka zapošljavanja podobnih i kreiranje neefikasnih rješenja. Ovakav ambijent pogoduje izvlačenju i pranju novca za stranačke crne fondove te jača sistem „duboke države“ koji generiše stranačka zapošljavanja podobnih i lojalnih, čime se obeshrabruju kvalitetni kadrovi koji mogu doprinijeti razvoju i efikasnosti sistema. Nedostatak transparentnosti svih ovih procesa dovodi do gubitka razvojnih domaćih i međunarodnih fondova i investicija za unaprijeđenje sistema. Kao poslednji stadij u razvoju karcinoma neuspjeha, pojavljuje se zloupotreba sigurnosnog sistema za obračune sa protivnicima i neistomišljenicima, koji umjesto da štiti on dodatno devastira kritične subjekte kao žilu kucavicu savremenog društva. Stručna i naučna javnost trebaju kontinuirano nuditi rješenja za izlaz iz ovakvog „worst“ (najgoreg) scenarija, bazirana između ostalog i na sljedećim preporukama:

- U saradnji sa akademskom zajednicom donijeti strateški okvir za zaštitu kritičnih subjekata
- Uključiti četvorostruki helix (spiralu) izvrsnosti u izgradnju pravne regulative
- Pojačati međunarodnu saradnju i razmjenu iskustava i dobrih praksi
- Uspostaviti akreditiranu edukaciju i treninge kadrova
- Izgraditi infrastrukturu atraktivnih radnih mjesta za mlade stručnjake
- Implementirati savremena i inovativna digitalna rješenja

Literatura

- Ahić, J. (2009) „Sistemi privatne sigurnosti“. Sarajevo: Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije, Univerzitet u Sarajevu,
- Ashby, T. (1936) “ The Aqueducts of Ancient Rome, The Journal of Roman Studies, Vol. 26, part 2,
- Garaplja, E. (2018) „Harmonizacija procesa identifikacije, analize i evaluacije rizika kritične infrastrukture u vanrednim situacijama“. Beograd: Univerzitet Nikola Tesla,
- Kešetović, Korajlić, Toth, (2013) „Krizni menadžment“
- Kržalić, A. (2007) „Privatna sigurnost“, Sarajevo: Centar za sigurnosne studije,
- Kržalić, A. (2023) „Politika donošenja odluka i njihovo provođenje u kriznim situacijama“. Zbornik radova „ XVI. Međunarodna znanstveno-stručna konferencija Dani kriznog upravljanja“, 23-25. svibanj 2023. str. 367-374.
- Noel M., „Bosnia: A Short History“ (Bosna: Kratka povijest), London. (1996)

THE IMPACT OF SOCIO-POLITICAL CRISES ON THE RESILIENCE OF CRITICAL ACTORS - A CASE STUDY OF "BOSNIA AND HERZEGOVINA"

Review Scientific Paper

Abstract

Bosnia and Herzegovina is a country rich in natural resources and geo-strategically positioned in the heartland of the Balkans, which through its turbulent and inspiring history was the desired goal of various conquering empires. From the ancient Romans, through the Ottomans, Austro-Hungarians, Germans and all the way to the closest neighbours. On that difficult path of building a thousand-year statehood, it was affected by various socio-political crises that left a mark and, as a rule, slowed down its economic growth and self-sustainability of both the socio-political system and the general state of security of its critical subjects and infrastructures. In its different stages of statehood and statehood, Bosnia and Herzegovina faced different types of threats, from passive to active resistance, from frequent riots to open wars and opposition to invaders and usurpers of its territory and its wealth. Looking at our history, we learn from our ancestors, preparing based on their experience for the modern challenges of today. It is of great importance for scientists, researchers and practitioners to apply analytical - synthetic and general - social methods of data collection, in order to properly set themselves according to the definition of research problems and objectives, and to determine the methodology that will lead to effective and applicable solutions satisfying social and scientific objectives. Analysing the problem of determining and organizing the area of protection of critical subjects and infrastructures, we cannot help but notice one of the biggest threats to the vital lifeblood of the Bosnian society, namely its complex socio-political organization and the influence it generates as such on all segments of sustainability and security. This work contributes to the development and strengthening of the preventive security awareness of all those who in the future will deal with strengthening the capacity to protect critical entities in Bosnia and Herzegovina.

Keywords: socio-political crises, critical subjects, prevention

Podaci o autoru

Edin Garaplija, doktor nauka sigurnosti, predsjednik naučnog savjeta INZA Group. E-mail: edingaraplija@fkn.unsa.ba.